

ORGANISCH BOUWEN

Ontwerpen en bouwen als ontwikkelingsproces

1. Inleiding

In dit artikel wordt een poging gedaan het bouwproces te beschouwen op de sociale aspecten daarvan. Op grond van ervaringen van de schrijver in zowel het sociaal-pedagogische veld als het veld van bouwen en ontwerpen wordt getracht tot een synthese te komen van deze velden.

De ervaring in het bouwproces leert dat daarin veelal keuzen gemaakt worden op grond van technische en economische aspecten en dat het sociale aspect onderbelicht blijft.

Dat dit aspect niet zonder belang is moge blijken uit de schildering van een weg, die alle betrokkenen zouden kunnen gaan, zoals in dit artikel is weergegeven. De weg, die begint bij het initiatief en die volgens verschillende stappen zou kunnen eindigen bij een gebouw dat past bij zijn bewoners, zoals de schil hoort bij de noot die daarin gegroeid is.

Wijlen Winston Churchill kwam eens tot de uitspraak: "First we shape the building, afterwards they shape us".

Als dit statement juist is (en als men de aandacht op de relatie mens - gebouw - omgeving richt, hoeft men daaraan niet te twijfelen!), is het dan niet van groot belang dat alles in het werk wordt gesteld om tot een goede afstemming te komen? De juiste gebouwen te bouwen is niet alleen een vraagstuk van de economie en de techniek maar is tevens een vraagstuk van mensen een ruimte bieden voor leven en ontwikkeling, een sociaal vraagstuk.

Het gebouw waar je immers werkt of woont is toch de ruimte, waarin b.v. dingen kunnen of niet kunnen, die je in beweging zetten of die je dat verhinderen.

Dat het daarbij niet alleen om de keuze gaat tussen bij voorbeeld een flat of een ééngezinswoning, 1 kamer of 6 kamers, maar om zaken als inzichten, mogelijkheden, keuzen, besluiten, daarover gaat dit artikel.

Om dit duidelijk te maken is een en ander in een model uitgewerkt.

2. Waarom dit model?

Dit model is een poging om het totale bouwproces te visualiseren. Het is een model d.w.z. een vereenvoudigd beeld van de werkelijkheid.

Dit model maakt het echter mogelijk een totaalbeeld van een nogal complexe werkelijkheid te verkrijgen. Wezenlijke elementen van deze werkelijkheid, hun interactie en hun onderlinge afhankelijkheid worden in dat beeld zichtbaar, met name de activiteiten die nodig zijn bij het onderzoek, het ontwerpen, het bouwen en het (doen) bewonen van gebouwen.

Het is geconcipieerd voor alle gebouwen, voor zowel nieuwbouw als verbouwing van bestaande gebouwen. De benadering van het bouwproces, uitgaande van een totaalbeeld, lijkt ons des te meer vruchtbaar, gezien de specialisatie binnen de bouwwereld, die het risico met zich meebrengt slechts een deel van het proces voor het geheel aan te zien.

Men kan aldus vermijden één van de aspecten van het bouwproces te verwaarlozen en aandacht krijgen voor de problemen, die zich onderweg kunnen voordoen. Bovendien kunnen moeilijkheden worden begrepen, die worden ontmoet als gevolg van vergissingen en/of verwaarlozingen begaan tijdens voorgaande stappen.

Dat dat uiteindelijk een bewustzijn oplevert, waarin het mogelijk wordt een gesprek te voeren over de rol en de plaats van alle deelnemers in het bouwproces, zoals architecten, aannemers, opdrachtgevers, enz. lijkt ons niet zonder betekenis.

3. De fasen van het bouwproces

De eerste stap die gezet moet worden is het onderzoek van de huidige situatie; voor een woonhuis zou dat kunnen betekenen een onderzoek van, wat wij zouden willen noemen, de "woonbiografie" van de toekomstige bewoner(s) en een beschrijving van de huidige situatie. In geval van een bedrijf zou een onderzoek inzicht moeten opleveren in het functioneren in de huidige situatie, gezien vanuit het verleden en kijkend naar de toekomst.

Inzicht in de bouwbehoeften moeten dan blijken en worden herkend en erkend door de potentiële gebruiker(s). Voortvloeiende uit deze behoeften worden dan ontwerpdoelen bepaald. Deze geven een concreet beeld van de situatie, die na de bouw of de verbouwing bereikt zou moeten worden. In de loop van de volgende fase moet gesproken worden hoe deze doelen bereikt kunnen worden in een plan van actie of ontwerpprogramma (ontwerpplan).

Dit plan vormt het kader van een ontwerpproces, in de loop waarvan de schets, het voorlopige en tenslotte het definitieve ontwerp ontstaat. De activiteiten van programmeren en ontwerpen veronderstellen - en dat is misschien het ongewone in dit model - een ontwerp-

situatie. Gebruiker(s), ontwerper(s) en aannemer(s) ontmoeten elkaar daarin in een zeker samenspel en onderlinge afhankelijkheid. De genoemde situaties en stappen zullen in het volgende nog nader worden beschreven.

Het ontwerpproces eindigt in een ontwerpresultaat, waarover de participanten het eens zijn geworden (bestek, tekeningen en begroting).

Dit ontwerpresultaat vormt het uitgangspunt (a.h.w. de ingang) voor het bouw- of uitvoeringsproces, dat wordt afgesloten met een (eerste en tweede) oplevering. Tenslotte is het van belang de nodige aandacht te schenken aan de periode tussen eerste en tweede oplevering, waarin de gebruiker(s) zich gaat inleven in een situatie, die zijn oorsprong vindt in de aan het begin van het proces geconstateerde bouwbehoeften. Zo sluit zich de kring en ziet het model er als volgt uit:

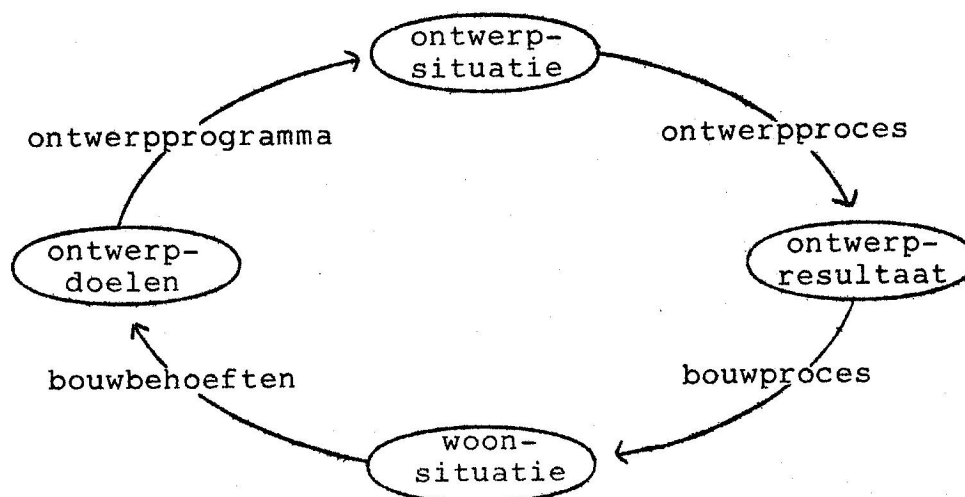

fig. 1

4. Het bouwproces als ontwikkelingsmodel

Het model geeft in feite een beweging aan, die eigen is aan een ontwikkelingsproces: het ene vloeit uit het andere voort maar moet ook bewust door mensen ondernomen en uitgevoerd worden!

Wanneer het gehele traject doorlopen is, is iets nieuws ontstaan maar zo dat het aanknoopt bij het bestaande. Er is hier sprake van een gerichte ontwikkeling, die slechts dan kan worden gericht als er onderweg regelmatig wordt teruggekeken. Dit houdt in: controleren of hetgeen men beoogde inderdaad

gerealiseerd wordt, de resultaten van het proces tot dan toe waarderen en aangeven wat deze waardering voor de voortgang van het proces betekent. Deze evaluatie-activiteit maakt integraal deel uit van het model, hetgeen wordt weergegeven door een beweging tegengesteld aan de beweging van het bouwproces (zie fig. 2).

Aan dat model kan een aantal zaken worden afgelezen, dat mogelijk het begrip voor een aantal vraagstukken van het ontwerpbouwproces verdiept (zie fig. 2).

4.1 Onderzoeken, ontwerpen en bouwen

De linkerkant van het model is die van onderzoeken en bedenken, daar wordt m.a.w. het gebouw ontwikkeld als idee, eindigend in het besluit nu werkelijk te gaan bouwen. De rechterkant is die van het realiseren, m.a.w. het gebouw wordt tot werkelijkheid, eerst als "getekende" dan als "gebouwde" realiteit.

De bovenkant van het model speelt zich hoofdzakelijk af in de wereld van het denken: daar immers wordt gewerkt en geleerd in beelden en voorstellingen van een toekomstige situatie.

De onderkant van het model speelt zich hoofdzakelijk af in de sfeer van de concrete, materiële werkelijkheid, zowel de "geworden" als de "gewenste" nieuwe situatie. De tekorten van de oude situatie worden als concrete behoeften beleefd en de nieuwe situatie is de realisatie daarvan in de vorm van concrete antwoorden op deze behoeften in ruimten en materialen.

Dit gehele proces wordt beëindigd door de oplevering. De tijd daarna is nog belangrijk voor de evaluatie: daarin ontdekt de gebruiker in hoeverre zijn vraag aan het begin van het proces een antwoord in de realiteit heeft gevonden.

Van de ervaringen die deze nieuwe woning c.q. het nieuwe gebouw in relatie tot zijn gebruiker(s) oplevert, is zeker te leren. Niet alleen de dingen die niet goed zijn bevallen, zijn een onderzoek waard, ook de dingen die juist (erg) goed zijn bevallen kunnen inzichten voor toekomstige projecten opleveren.

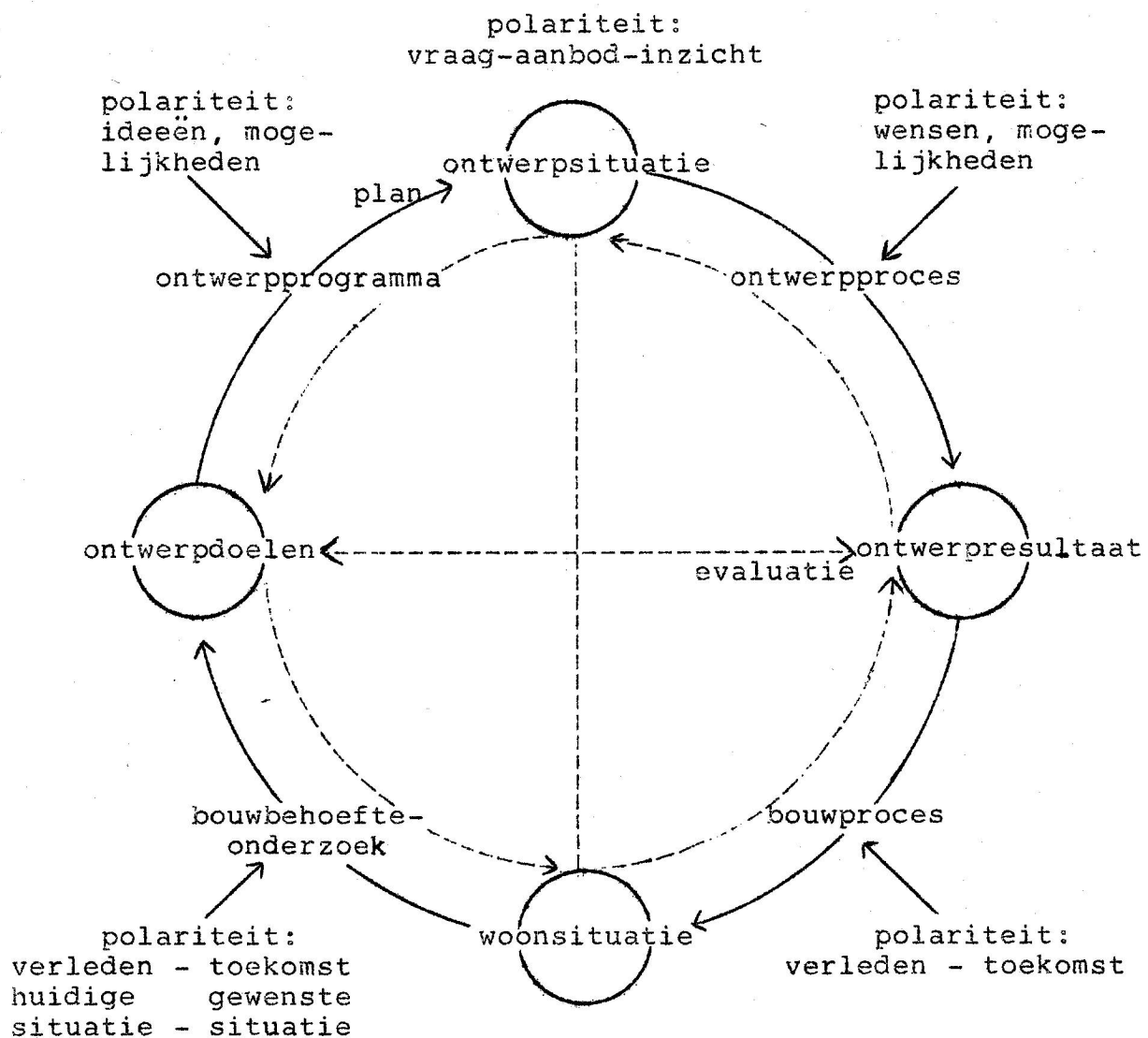

fig. 2

Fig. 2: Het model waarin polariteiten per fase zijn aangegeven:

Polariteiten wil in dit verband zeggen: de uitersten roepen een midden op, dat begaanbaar is, waar het vruchtbaar is om aan te werken. Als voorbeeld: behoeften worden zichtbaar door het in beeld brengen van aan de ene kant het verleden (b.v. wat heb ik tot nu toe ervaren in mijn woonsituatie) en de andere kant (de vragen van) de toekomst (b.v. hoe zou ik het willen hebben).

4.2 Werken en leren

Traditioneel gezien zijn het bouwproces en het ontwerpproces voortschrijdende ontwikkelingen met vaststaande rolopvattingen: de architect ontwerpt, de aannemer kijkt naar de kosten, de opdrachtgever wacht af welk produkt geleverd zal worden op zijn vraag, enz. In dit model wordt een poging gedaan deze traditie om te buigen in de richting van het op creatieve wijze komen tot een vrije keuze van de rol, verantwoordelijkheid, inbreng van capaciteiten, enz. D.w.z. het proces zou er een moeten zijn, waarin de deelnemers in staat zijn hun onderlinge afhankelijkheid - op basis van vertrouwen - zodanig te beleven, dat het mogelijk wordt dat alle partijen - naast het werk dat men levert - er ook van kunnen leren. Meer hierover in het hoofdstuk over de ontwerpsituatie.

5. De fasen van het model in kort bestek

5.1 Bouw-behoefte: een vraag wordt tot behoefte

In veel gevallen wordt het bouwproces gestart vanuit de vraag naar een nieuwe ruimte. De verleiding is dan groot om onmiddellijk het potlood te pakken en ingaande op de vraag tot een oplossing te komen. Het gevaar, dat dan op de loer ligt, is dat niet voldoende onderzocht is op grond waarvan de vraagsteller tot zijn vraag is gekomen. Daarmee wordt een kans gemist om een goed inzicht te verkrijgen in de eigenlijke en specifieke behoeften van de toekomstige gebruiker(s). Ook loopt men het gevaar om vanuit de gestelde vraag doelen in te vullen, die een grote afstand hebben tot de situatie van de aanvrager. Deze grote afstand kan ertoe leiden, dat er "vervreemding" ontstaat tussen de gebruiker en zijn woon- c.q. werksituatie: het gebouw voldoet op een aantal aspecten niet goed. Het is dan te eenvoudig om te stellen: de ontwerper verstaat zijn vak niet, of: de opdrachtgever heeft zijn vraag niet goed gesteld. Een goed onderzoek zou de volgende aspecten kunnen bevatten:

- a. Onderzoek van de woonbiografie: door de loop van die biografie kan duidelijk worden welke ontwikkelingen, opgaven en problemen de opdrachtgever in zijn woon- c.q. werksituatie is tegengekomen en welke ontwikkelingsstap hij nu zou willen maken en/of voor welke opgave(n) men nu gesteld is.
- b. Onderzoek van de huidige woon- c.q. werksituatie: bij dit onderzoek kan inzicht ontstaan in het door de opdrachtgever nagestreefde ideaal.

In een vrij, ontmoetend gesprek in de omgeving van de gebruiker kunnen deze inzichten ontstaan. Het is daarbij van groot belang dat dit inzicht niet slechts ontstaat bij de ontwerper maar ook bij de opdrachtgever. Immers daarmee wordt een situatie gecreëerd waarin het mogelijk wordt dat beide partijen zich niet aan elkaar "overleveren" maar in een groeiend vertrouwen samen tot het inzicht wat gewild wordt en tot een keuze kunnen komen.

5.2 Ontwerpdoelen: behoefte wordt tot wil

Het onderzoek vanuit de woonbehoeften leidt tenslotte tot gemeenschappelijk vast te stellen doelen. D.w.z. door de opdrachtgever met ondersteuning/begeleiding van de ontwerper worden alle punten aangegeven die bereikt moeten worden, opdat er een nieuwe situatie ontstaat, die voldoet aan de wil van de opdrachtgever(s). Deze wil zou vertaald moeten worden in termen van het resultaat: een voorstelling hoe het gebouw eruit komt te zien, anders gezegd: wat in het ontwerpresultaat terug te vinden moet zijn, de punten (criteria) waaraan het ontwerpresultaat getoetst kan worden, om met de gevonden behoeften overeen te stemmen. De inhoud van het doel zou zowel algemeen (op het totaal van toepassing) als specifiek (op een bepaald onderdeel van toepassing) zijn.

Het is daarbij van belang zich niet met abstracte formuleringen tevreden te stellen (b.v. de keuken moet een sobere afwerking krijgen) maar de doelen zoveel mogelijk te concretiseren, d.w.z. aan te geven hoe het zal moeten functioneren en geoperationaliseerd kan worden (b.v.: de keuken zal een werkbladhoogte moeten krijgen van 78 cm. en uitgevoerd moeten worden in lichte kunststof met houten werkblad).

De "ontwerpdoelen" komen dus ongeveer overeen met wat traditioneel de "eisen" worden genoemd. Deze uitdrukking wijst op de eenzijdige afhankelijkheid en de afwachtende houding van de ontwerper t.o.v. de opdrachtgever (een verhouding die zich gewoonlijk herhaalt in de relatie ontwerper - bouwer. Het woord "aannemer" voor de "bouwer" is daarvoor ook kenmerkend).

Vaak worden doelen onbewust gesteld en niet uitgesproken. Daarbij dreigt het gevaar, dat aan het eind van het proces een onbevredigende situatie wordt bereikt. Voorzover dat tijdens de formulering der doelen niet is geschiedt kan dit bij het latere ontwerpproces worden ontdekt door zorgvuldig de details van het gebouw na te gaan, alle ruimten in gedachten als het ware binnen te treden, alle activiteiten die daarin plaatsvinden in gedachten uit te voeren.

De inzichten in het voorgaande onderzoeksproces opgedaan, slaan a.h.w. neer in de doelstellingen, als de daarin te voorschijn gekomen punten in concrete omschreven vormen, ruimten, materialen kunnen worden vertaald.

Niet alle bouwbehoeften worden tot ontwerpdoel. Als het geheel van resultaten is geformuleerd kan (en moet in vele gevallen) een keuze gemaakt worden. Deze keuze kan worden gebaseerd op:

- a. haalbaarheid:
 - wat kan gebouwd worden?
 - wat kan ontworpen worden?
 - wat kan betaald worden?
 - wat kan toegepast worden?
 - welke tijd is beschikbaar?
 - welke ruimte is beschikbaar?
- b. prioriteit:
 - wat krijgt voorrang en wat kan later?

Ook hierbij is het van belang deze keuze te maken uit het inzicht: zowel de ontwerper als de toekomstige gebruiker moet het duidelijk zijn waarom nu juist het één wel en het andere niet mogelijk is. Als dit proces met enige nauwgezetheid wordt doorlopen, blijkt er vaak een zeer motiverende werking vanuit te gaan: de doelen blijken dan voor alle betrokkenen motieven te zijn van waaruit men kiest en handelt.

Aangezien in dit stadium al keuzen gemaakt worden over wat wel en wat niet zou kunnen, is het gunstig hierbij reeds een aannemer te betrekken. Zijn rol zou kunnen zijn het proberen in te leven wat door de opdrachtgever gewild wordt en van daaruit te adviseren. Hoewel meestal inschakeling van de aannemer eerst in het bouwproces plaatsvindt bij de aanbesteding, leert de ervaring dat een vroegere inschakeling een grotere betrokkenheid en bijbehorend onderling vertrouwen op kan leveren. Meer daarover in het hoofdstuk ontwerpsituatie en bouwproces.

5.3 Ontwerpprogramma: het streven wordt tot plan

Nadat de doelen zijn vastgesteld zal moeten worden gekeken hoe tot realisatie gekomen kan worden. Het plan van actie of het ontwerpprogramma geeft aan alle betrokkenen inzicht wie, op welke wijze en op welk moment betrokken zal zijn. In het programma zou het volgende moeten worden aangegeven:

- a. De eerder geformuleerde doelen: d.w.z. het gebouw zoals het bij de oplevering eruit zal zien. Daarbij

gaat het om kenmerken (beelden) en (nog) niet om (vastgelegde) voorstellingen. De voorstellingen (d.w.z. getekende dan wel op andere wijze voorgestelde aspecten) zouden met name in dit stadium het creatieve ontwerpproces eerder afremmen dan stimuleren. Bovendien zal het ontwerpproces het idee nog moeten confronteren met de realiteit, waar ook nog andere zaken dan die, welke voortkomen uit de relatie tussen ontwerper en gebruiker, een rol zullen spelen.

- b. Alle betrokkenen en de plaats, taak en verantwoordelijkheid die zij hebben in het verdere proces van ontwerpen en bouwen. Hierbij zou men kunnen denken: adviseurs, onderaannemers, aannemers voor installaties, enz. Hoewel het in eerste instantie overbodig lijkt, verdient het aanbeveling ook in deze beschouwing de plaats van ontwerper en ook die van de toekomstige gebruiker op te nemen.
- c. De planning van het proces: d.w.z. op basis van aanwezige capaciteiten van alle betrokkenen, geld, middelen, faseringsmogelijkheden aangeven wat in welk stadium zal plaatsvinden. Bovendien zou een mogelijke samenwerkingsstructuur worden vastgelegd (bouwvergaderingen, ontwerpvergaderingen, enz.).

Het model impliceert niet, dat het gehele plan volledig vaststaat, voordat het ontwerpproces begint. Het voorlopige plan kan tijdens het ontwerpproces aanvulling of wijziging behoeven.

Het ontwikkelen van het ontwerpprogramma zou daarom ook weer een aangelegenheid moeten zijn van hen die er rechtstreeks bij betrokken zijn en die derhalve in staat zijn regelmatig bij te sturen. Als één betrokkene (i.c. de ontwerper) dit plan opstelt heeft dit veelal tot gevolg, dat degenen die het moeten uitvoeren (i.c. de aannemers en de gebruiker(s) naast de ontwerper) het ongeïnteresseerd ter zijde leggen en hun eigen gang gaan.

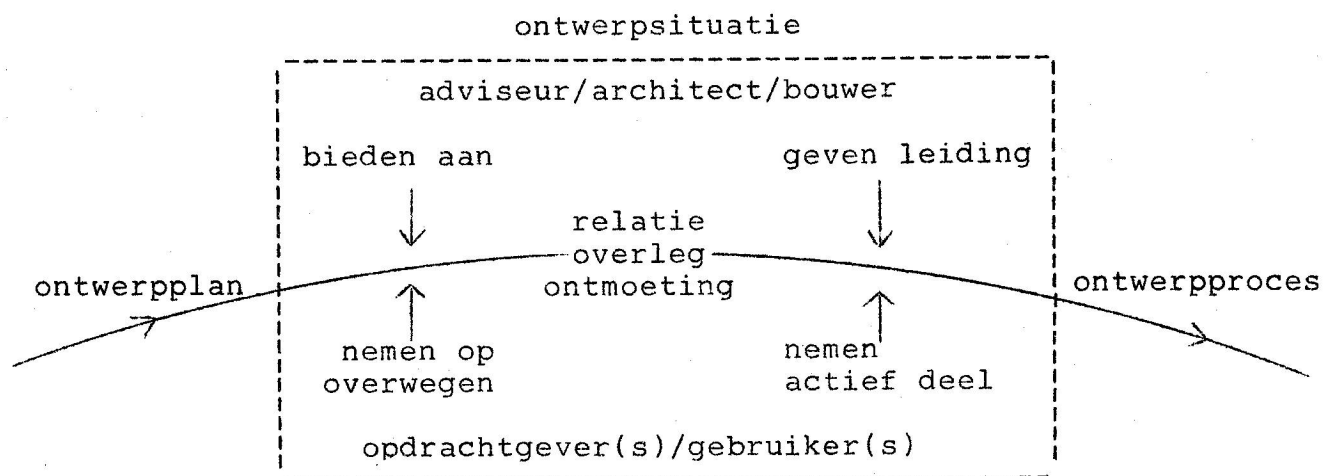
Aan het einde van deze fase vindt de definitieve ontwerpopdracht plaats. Immers nu kan pas worden overzien hoe omvangrijk het ontwerpproces zal zijn en wat dit ongeveer zal gaan kosten. De eerste opdracht ligt aan het begin van de onderzoekfase, na het oriënterend contact en het stellen van de "bouwvraag". We zouden hier van de onderzoekopdracht kunnen spreken, die het onderzoek naar de bouwbehoefte, de doelen en het ontwerpplan omvatten. Dit laatste kan men ook nog van het gezichtspunt: onderzoek bekijken. Immers, er wordt onderzocht hoe het ontwerpproces zou kunnen worden georganiseerd, wie erbij betrokken wil of kan worden, enz. Anderzijds heeft dit reeds een ontwerp karakter.

Wordt de toekomstige bouwer reeds bij het ontwerp-proces betrokken, dan zou aan hem een "voorlopige bouwopdracht" kunnen worden gegeven.

5.4 De ontwerpsituatie: deze maakt een creatief werk- en leerproces mogelijk

In het stadium van het ontwerpprogramma opstellen is het ontwerpproces eigenlijk al begonnen. Met alle betrokkenen wordt immers al overlegd hoe men denkt te kunnen bijdragen in het proces van ontwerpen en bouwen. De ontwerpsituatie zou die situatie moeten zijn waarin het mogelijk wordt zodanig met de doelstellingen om te gaan, dat er een proces kan plaatsvinden dat enerzijds zal leiden tot een bestek (+ tekeningen en begroting) en anderzijds alle betrokkenen in staat stelt daarvan te leren. Vaak is het zo, dat de ontwerper (met soms consultatie van een aannemer) zich terugtrekt en te voorschijn komt met een schetsontwerp. Hij bevindt zich in dat geval lange tijd alleen in de ontwerpsituatie "in gesprek met" zijn gegevens en zijn ideeën. Bij de presentatie daarvan gaan de overige betrokkenen in op het gepresenteerde en wordt het resultaat "kritisch" besproken. Het is echter ook mogelijk dat ontwerp met elkaar op te bouwen. In dat geval zou de situatie zo ingericht moeten worden, dat de betrokkenen hun specifieke ervaring, kennis, inzichten, vermogens en kwaliteiten inbrengen en waarin voeding wordt gegeven aan het ontwerpproces.

Het volgende beeld (fig. 3) zou daarbij als illustratie kunnen dienen:

Aangezien veelal de deskundigheid en ervaring van de aannemer, adviseur(s) en ontwerper groter zijn dan die van de opdrachtgever(s) zal het initiatief en de leiding veelal bij eerstgenoemden liggen. Naarmate het inzicht in de procesgang bij de opdrachtgever(s) groeit, is het echter voorstelbaar, dat het initiatief in die richting verschuift en er adviezen en bijstand worden gevraagd aan de deskundigen; de opdrachtgever zich dan a.h.w. emancipeert in het verloop van het ontwerpproces.

Ontwerpen is een deskundigheid die in de meeste gevallen het meest wordt beheerst door de ontwerper. Het ligt voor de hand, dat deze (vanuit deze deskundigheid) "het voortouw neemt" (in het proces), waarbij de adviseur(s) en aannemer als "gastdocenten" optreden.

De ontwerpsituatie zou tot stand kunnen komen door een aantal bijeenkomsten waar bepaalde thema's centraal staan. Die thema's kunnen betrekking hebben op onderdelen (b.v. sanitaire voorzieningen, werkruimten, kelders, enz.) of meer op het totaal (b.v. verkeersruimte in het gebouw, de relaties tussen de ruimten, enz.) en op verschillende wijzen worden behandeld (maquettes, dia's, demonstraties, gesprekken, enz.). Tijdens en in het vervolg van deze bijeenkomsten ontwikkelt zich het ontwerpproces, waarin keuzen gemaakt worden op grond van de opgedane inzichten en de afspraken die daarover worden gemaakt.

5.5 Het ontwerpproces: ideeën worden tot mogelijkheden voor realisatie

Vanuit inzichten die ontstaan in de ontwerpsituatie ontstaat a.h.w. een papieren, gedacht gebouw: bestek, tekeningen, begroting en planning. Als de ontwerpsituatie aansluit bij het in het ontwerpprogramma gestelde, is de verwachting gerechtvaardigd, dat het ontwerpproces leidt tot het gewenste ontwerpresultaat, d.w.z. vanuit de doelen gerechtvaardigde beelden hoe het gebouwde er straks uit moet gaan zien. Uiteraard zullen de doelen de toets kunnen zijn of dat inderdaad het geval is. Waar dat niet het geval is, is het interessant nog eens na te gaan waar en waarom deze discrepantie is ontstaan, om alsnog eventuele wijzigingen in het ontwerp aan te brengen of daar mogelijke lering naar de toekomst uit te trekken.

5.6 Ontwerpresultaat

Het ontwerpproces is beëindigd wanneer ontwerper en opdrachtgever het eens geworden zijn over het definitieve ontwerp, de tekeningen en het bestek ("eens zijn" kan ook betekenen, dat de opdrachtgever de beoordeling en de verantwoordelijkheid voor bepaalde technische aspecten heeft gedelegeerd aan de ontwerper(s), architect en adviseurs). Dan kan de definitieve bouwopdracht aan de bouwer plaatsvinden en het bouwproces starten.

5.7 Het bouwproces: het ontwerpresultaat wordt tot werkelijkheid

Bestek, tekeningen, planning en begroting vormen het beginpunt van het bouwproces. Het bouwplan (planning in de tijd) kan reeds tijdens en parallel met het ontwerpproces tot stand komen. Dit bevordert de continuïteit van het gehele proces en voorkomt vele problemen en conflicten. Aangezien het bestek c.s. een ontwerpresultaat is dat is ontstaan uit een proces waaraan veelal de direct uitvoerenden niet hebben deelgenomen, lijkt het verstandig deze vooraf en tijdens het bouwproces mee te nemen in de gedachtengang van de bij het ontwerp betrokkenen. Ook hier bestaat de mogelijkheid om situaties te creëren waarin de direct uitvoerende medewerkers, vanuit hun specifieke deskundigheid zaken kunnen inbrengen en bij uitvoeringskeuzen een rol kunnen spelen. Ook hier kan door alle betrokkenen gewerkt en geleerd worden!

Veelal wordt het bouwproces begonnen met de aanbesteding. Een groot deel van de te besteden werken worden "ge Gund" (afgeleid van het woord gunnen, een gunst verlenen!) na een soort competitie. Een sociaal proces waarin geen keuze is gemaakt op basis van ontstaan vertrouwen en inzichten, maar op basis van inspelen van belangen, van geven en nemen. Het gaat er daarbij om, ik t.o.v. de ander, waar is de ander zwak en ik sterk en hoe kunnen we dat in de prijs tot uiting laten komen?

Dat goed-koop slechts een resultaat kan zijn van het uitspelen van belangen is een wijd verbreid misverstand. Is goedkoop niet veeleer: de juiste waarde toekennen aan een gewenst produkt en is juist daarbij niet een oordeel als resultante van een proces waarin inzicht kan ontstaan in enerzijds de behoeften van de toekomstige gebruiker en de mogelijkheden om de dingen overeenkomstig de behoeften werkelijk te kunnen maken?

5.8 Oplevering: een nieuwe levens- c.q. werksituatie is gerealiseerd

Bij het gereedkomen van het bouwwerk is een belangrijk moment de oplevering: de confrontatie met de nieuw geworden woon/werksituatie.

Om lering te trekken uit de eerste woon/werkervaringen zou de periode tussen de 1e en 2e oplevering gebruikt kunnen worden. Naast de dan nog resterende werkzaamheden aan het gebouw zou nagegaan kunnen worden:

- a. Of het gebouw conform de behoeften en de daaruit voortkomende doelstellingen gerealiseerd is.
- b. Hoe door de gebruikers e.e.a. gewaardeerd c.q. beoordeeld wordt (nogmaals: ook van goede beoordelingen is in dit verband te leren!).
- c. Welke stappen in de toekomst gezet kunnen worden op grond van de toetsing aan de doelstellingen en de waardering daarvan.

Dit evaluatieproces (als proces, d.w.z. als voortschrijdende weg) zou een weg kunnen zijn van onderzoek, bezinning en diagnose om een extract te winnen van waardevolle inzichten uit elk stuk afgelegde ontwikkelingsweg. Dat betekent dat dit evalueren een integraal onderdeel zou moeten zijn van elke fase.

6. Tenslotte

In het voorgaande is een poging gedaan het proces van ontwerpen en bouwen te schilderen als een proces van werken en leren. Een weg met een ontwikkelingskarakter: enerzijds wordt gewerkt aan het doel terwijl er anderzijds geleerd wordt van het proces en het resultaat. Mogelijkerwijze kan deze weg bijdragen tot het "volwassen" worden van mensen in de aanpassing en verandering van zijn/haar eigen omgeving.